

12.3.2012

Lausumme mietinnöstä **Tekijänoikeustoimikunnan mietintö – Ratkaisuja digiajan haasteisiin** seuraavaa

Tiivistelmä : Tämä lausunto ei ota kantaa mietinnössä mainittuihin neljään tekijänoikeuden osa-alueeseen, vaan luettelee muita korjaamisen tarpeessa olevia lainkohtia. 4 lainkohtaa liittyy perus- ja tutkinto-opetuksen mielekkääseen järjestämiseen yhä teknisemmässä toimintaympäristössä ja 2 lainkohtaa yleisemmin huonosti toimiviin lainkohtiin. Opetukseen liittyvät ongelmat liittyvät aineiston remiksaamiseen, verkkoaineiston esittämiseen videoprojektorilla, videoaineiston esittämiseen opetuksessa sekä luentojen videointiin. **Jos toimikunta ei pysty vastaamaan näihin epäkohtiin, on se vahva signaali opettajille, kouluille ja opettajankouluttajille, että tulevaisuudessa opetus tulee rakentaa yhä vahvemmin vapaasti lisensoidun materiaalin varaan, oppikirjakustantajien tai muiden kaupallisten tuottajien materiaalin sijaan.**

1. Tekijänoikeustoimikunnan tehtävä ja mietintö

Opetus- ja kulttuuriministeriön 12.3.2010 päivätyn asettamispäätöksen mukaan toimikunta sai tehtäväkseen:

1. arvioida tekijänoikeuslainsäädännön uudistustarvetta ja käsitellä lainvalmistelun suuntaviivojen asettamista esityksen pohjalta opetusministeriön päätöksenteon tueksi ottaen huomioon yhteiskunnallinen, taloudellinen, tekninen ja kansainvälinen kehitys,
2. käsitellä Suomen hallituksen kannanmuodostuksen tueksi Euroopan unioniin liittyvien lainsäädäntöasioiden valmistelua ja kansainvälisten sopimusasioiden valmistelua,
3. toimia avoimena asiantuntijafoorumina muiden ajankohtaisten tekijänoikeuteen liittyvien kysymysten käsittelyssä.

Mainitussa 20.11.2011 päivätyssä mietinnössä ei lainkaan käsitellä yhteiskunnallisen ja teknisen kehityksen vaikutusta maamme perusopetuksen järjestämisen mahdollisuuksiin. Itse asiassa sanaa "opetus" ei mainita mietinnössä lainkaan paitsi osana ministeriön nimeä. Maamme taloudellisen kehityksen takeena on jo vuosikymmenet ollut maailman parhaisiin kuuluva koulutusjärjestelmä, jonka toimintaedellytyksiä nykyinen tekijänoikeuslaki palvelee yhä puutteellisemmin. Toteamme, että mietintö on tältä osin täysin puutteellinen ja että toimikunta on ilmeisesti jättänyt koko aiheen käsittelemättä.

2. Remiksausoikeuksien takaaminen opetuksessa

Kun opettaja pyytää vieraan kielen tunnilla oppilaita tekemään käännoharjoituksena käännon vaikkapa Helsingin Sanomien artikkelista ranskan kielelle, syntyy oppilaiden työn

tuloksena tekijänoikeutta rikkovia johdannaisteoksia. Jopa luokassa käytetyn vieraan kielen oppikirjassa olevan tekstin kääntäminen eri kielelle on vastaava rikkomus.

Pelkkä aineiston ulkoaoppiminen on yhä tarpeettomampaa nykyisessä tietoyhteiskunnassa. Parhaat oppimistulokset saavutetaan, kun oppijat itse tuottavat jotain. Koska opetuksessakin on tiukat aikarajat, ei kaikkea voi tehdä tyhjästä. Tästä syystä olemassaolevan (digitaalisenkin) aineiston yhdistely, muokkaus ja remiksaus on yhä keskeisempi taito ja myös opetuksessa oleellinen oppimismuoto.

Tekijänoikeuslaki ei nykyisellään anna tähän mahdollisuuksia. Lakia voitaisiin korjata esim. seuraavilla tavoilla:

1. Säädetään perusopetus (ja toisen asteen opetus) tekijänoikeudellisesti yksityistilaisuuksiksi. Tällainen säädös on mm. Norjan lainsäädännössä. Tekijänoikeusneuvoston lausunto 1987:2 toteaa, että kaikki opetus on julkista, perustaen käsityksensä ”julkinen”-sanan käyttöön perusopetusasetuksessa. Kyseisessä asetuksessa toisaalta todetaan, että julkisuutta voidaan perustellusta syystä rajoittaa. Tosiasiallisesti peruskoulujen opetustiloihin ei ole julkinen pääsy kenellä tahansa, vaan ainoastaan oppilailla, näiden vanhemmilla, opettajilla ja sijaisilla. Tällainen tilaisuus on TN:n kaikkien muiden tulkintojen perusteella tekijänoikeudelliselta luonteeltaan yksityistilaisuus. Lakia ei siis mahdollisesti tarvitse edes muuttaa, mutta nykyinen epäselvä tilanne tulisi selvittää.
2. Säädetään erikseen oikeus aineiston muunteluun opetuskäytössä, joka mahdollistaisi mm. edellä mainitut käännošharjoitukset ja muun opetuksessa tarvittavan tiedon yhdistelyn.

3. Verkkoaineiston hyödyntäminen opetuksessa

Lähes jokaisessa opetustilaisuudessa käynnistetään luokkahuoneen valojen jälkeen videoprojektori. Kaikki videoprojektorilla heijastettu on tekijänoikeuden kannalta esittämistä. Jos opetustilanne on julkinen, esitysoikeuden takaa 21§, joka kuitenkin puhuu vain julkaistuista teoksista. Tarkkaan ottaen pelkästään tietoverkoissa julkistettu materiaali (jota ei ole jaettu fyysisinä kappaleina) ei ole julkaistua (ainoastaan julkistettua), joten opettajilla ei ole lain mukaan oikeutta esittää verkossa olevaa aineistoa videoprojektorilla. Ruotsissa lakia muutettiin puhumaan julkistetuista teoksista ja Kopiostokin toteaa, että julkisesti verkossa kopioitavissa olevan aineiston voi katsoa kuuluvan luvan piiriin. Tämä lain kirjaimen ja hengen välinen ristiriita olisi hyvä korjata viittaamalla pykälässä 21§ joko ”julkistettuihin teoksiin”, tai edes ”julkisesti tietoverkossa välitettyihin tai julkaistuihin teoksiin”.

PS. Samalla voisitte korjata virheen, jossa pykälästä 49a§ on jäänyt pois viittaus pykälään 21§. Tämän seuraus on se, että opetuksessa videoprojektilla ei saa esittää tavanomaisia teoskynnyksen alittavia valokuvia, ainoastaan teoskynnyksen ylittäviä valokuvateoksia. Lienee epärealistista odottaa, että opettaja pystyy tekemään teoskynnysarvion lennossa ja lisäksi tuntuu oudolta, että lähioikeuksien piirissä olevaan valokuvaan olisi vähemmän käyttöoikeuksia kuin taidevalokuvaan.

4. Verkkovideoiden hyödyntäminen opetuksessa

Edellä mainittu pykälä 21§ rajaa opetuksen esitysoikeudesta pois näytelmäteokset ja elokuvateokset. Yleinen tulkinta on, että mikä tahansa videotallenne, jossa on ollut hiukankaan ohjausta, ylittää teoskynnyksen ja kuuluu kategoriaan “elokuvateos”, eli ei ole esitysoikeuden piirissä.

Videoaineiston rooli opetuksessa on räjähtänyt käsiin. Oppilaat eivät enää edes “googlaa” tietoa, he “youtuubaavat” sitä, eli hakevat aiheesta lyhyen verkkovideon ja katsovat sen. Mukaansa tempaava ja tiivis video on monella tapaa halutumpi ja myös parempi tiedonjakelumuoto kuin teksti. Lain 21§ oleellisesti rajaa verkossa olevat miljoonat opettajien, oppilaiden ja yksityishenkilöiden julkisesti jakamat videot mielekkään opetuskäytön ulkopuolelle. Opettaja voi linkittää videoihin tai pyytää oppilaita katsomaan videot läksynä, mutta hän ei voi esittää niitä julkisessa opetustilanteessa.

Tilanteen absurdiutta lisää se, että valtaosa verkon videoista on peräisin maista, joissa on käytössä *fair use* -periaate (USA ja UK). Fair use oleellisesti antaa oikeuden esittää videoita myös opetustoiminnassa, joten kyseisissä maissa toimivat videoiden tuottajat olettavat, että heidän videoitaan käytetään joka tapauksessa opetustarkoituksiin. Osittain tästä syystä videopalveluiden käyttöehdoissakaan ei anneta opetukseen videoiden esitysoikeutta, koska sitä ei nähdä tarpeellisena.

Ongelman voi ratkaista esim. seuraavilla tavoilla:

1. Selvennetään perusopetuksen yksityistilaisuuden luonnetta (katso edellä), jolloin videoiden esittäminen ei enää edellytä erillistä lupaa. Ongelma tässä on se, että oikeudenhaltijat mielellään myyvät kouluille elokuvien esitysoikeuksia, joka myynti tyrehtyisi opetustilanteen ollessa yksityinen.
2. Tarkennetaan 21§ esitysoikeutta siten, että luvan piirissä olisi videoaineisto, joka ei ole kaupallisessa käytössä (elokuvateattereissa, tv:ssä tai videovuokraamoissa). Tämä samalla mahdollistaisi monien vanhojen, unohdettujen filmien esittämisen, koska niihin ei voi esityslupaa mistään hankkia.
3. Otetaan käyttöön *fair use* -periaatetta muistuttava toiminnan tulkinta maksuttoman julkisen opetuksen osalta tai laajemminkin.

PS. Todetaan vielä, että tekijänoikeuslaissa käytetään sanoja “elokuvateos” ja “elokuva” ilman selkeää eroa (esim. pykälä 40§ jossa käytetään molempia termejä sekaisin; pykälä 25f§ jossa koko pykälä kumoaa itse itsensä, jos termi “elokuvateos” ymmärretään siinä laajuudessa kuin se nykyisin ymmärretään). Termistön osalta selkeämpi linjaus varmasti parantaisi lain ymmärrettävyyttä.

5. Luentovideoinnin mahdollistaminen

Luentojen videointi ja videovälitys on jo arkipäivää monissa maamme ammattikorkeakouluissa. Myös Lapin peruskoulut videoivat luentojaan rutiininomaisesti, koska oppilaat ovat hajautuneina laajalle alueelle. Oppilaitoksia yhdistetään kaikilla oppiasteilla, joten kaukana sijaitsevat oppilaat tulevat olemaan yhä yleisempi tilanne opetuksen järjestäjille.

Lain 21§ koskee vain tilanteita, joissa yleisö on fyysisesti läsnä samassa tilassa. Opettaja ei siis voi käyttää videoprojektorista, musiikkia, kirjan ääneen lukemista tai muitakaan esitystekniikoita, kun opetustilanne välitetään videoitse.

Videotallenteen tekeminen vuorostaan luo kopion (johon ei ole lupaa) ja sen välittäminen vaikkapa vain samalle opetusryhmälle koulun verkkopalvelimella välittää kopiota julkisesti (johon ei ole lupaa).

Ongelman voi ratkaista esim. seuraavilla tavoilla:

1. Kopioston vuoden 2011 keväällä julkaisema digilupa (14§ mukainen sopimuslisenssi) sisältää luennon videointioikeuden ja tallenteen välittämisen oppilaitoksen suojatussa verkossa. Tämä oikeus voitaisiin kattavasti hankkia oppilaitosten käyttöön, mahdollisesti erillään muista digiluvan oikeuksista, jotka nostavat luvan hintaa merkittävästi.
2. Muutetaan 21§ siten, että opetuksessa sallitaan esittäminen myös viestintäteknologian välityksellä muualla sijaitsevalle yleisölle.

6. Kaksiulotteisten teosten valokuvaus

Valokuvaajan oikeus (49a§) on Suomessa ehdoton, joskin jostain syystä valokopiokoneen käyttäjää ei pidetä oikeutettuna valokuvaajan yksinoikeuksiin. Kun valokuva kuitenkin on määritelty "valolle herkälle materiaalille syntyneenä kuvana", tekee valokopiokoneen käyttäjä samaa kuin kameran käyttäjä kaksiulotteisia teoksia kuvatessaan. Nämä kaksi laitetta kuitenkin käsitellään täysin eri tavalla, vaikka mitään perustetta siihen ei laista löydy.

Kansainvälisesti valokuvaajan oikeuksia on alettu rajoittaa juuri valokopiointin tai skannauksen kaltaisissa tilanteissa. Wikimedia-säätiön (joka tuottaa mm. Wikipedian) kannanotto on, että kaksiulotteisten taideteosten tarkat valokuvat, olivat ne sitten skannaamalla tai valokuvaamalla tehtyjä, eivät suo tekijälleen yksinoikeuksia vaan että ainoat oikeudet ovat alkuperäisen teoksen tekijällä. Tämä tulkinta myös Suomen laissa helpottaisi esim. vanhan visuaalisen kulttuuriperintömme digitointia, kun teokset teknisesti kuvaava taho ei voi pidättää yksinoikeuksiaan. Se myös korjaisi tilanteen, jossa vanhan maalauksen (suoja-aika umpeutunut) skannaus on public domainissa, mutta oleellisesti samanlainen kameralla otettu valokuva taas on 50 vuotta valokuvaajan yksinoikeuksien piirissä.

7. Kartat lähioikeuksien piiriin

Kartat mainitaan 1§:ssä, jossa todetaan, että kartat käsitellään kirjallisina teoksina. Tämä käsittelytapa on kuitenkin äärimmäisen ongelmallinen. Selittävien piirustusten osalta Tekijänoikeusneuvosto on kerta toisensa jälkeen asettanut teoskynnyksen todella korkealle ja hyvästä syystä, sillä muutoin vaikkapa tietyn moottorin rakenteen selittävää piirustusta ei kukaan muu voisi moottoria tutkimalla piirtää, koska kyseessä olisi tekijänoikeuksia rikkova toisen teoksen (tahaton) johdannainen. Teoskynnyshän ei voi ylittyä ellei teos ole niin omaperäinen, että kukaan muu ei sellaiseen voisi itsenäisesti päätyä.

Karttojen osalta on käytännössä ajateltu, että kaikki kartat ylittävät automaattisesti teoskynnyksen. Tästä saadaan karttateollisuuden haluama tulkinta, että karttoja ei saa kopioida. Tarkkaan ottaen tästä seuraa myös se, että kukaan ei saisi piirtää Suomen karttaa (tai mitään

karttaa, joka on jo kerran jossain julkaistu), koska kyseessä olisi kopio tai johdannaisteos jo julkaistusta kartasta. Näin ei kuitenkaan toimita, joten lakia tulkitaan vain puolittain.

Järkevämpi ratkaisu (jos karttoja todella halutaan suojata kopioinnilta) olisi säätää ne suojattavaksi lähioikeuksin.

Helsingissä 12.3.2012,

Tarmo Toikkanen
tutkija, tietokirjailija, opettajakouluttaja, Opettajan tekijänoikeusoppaan kirjoittaja
Aalto-yliopisto, Suomen eOppimiskeskus ry, IT-kouluttajat ry...
tarmo.toikkanen@aalto.fi

sekä tuhannet opettajat eri puolilta Suomea